

Містечко Чечельник на Південно-Східному Поділлі в XIX - на початку XXI ст. (Етнокультурна характеристика населення)

Віктор Косаківський,

кандидат історичних наук, Інститут історії, етнології і права

Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

Характерна для початку XXI ст. демократизація вітчизняної наукової гуманітаристики в етнологічній сфері виразилася, передусім, як тенденція регіоналізації та локалізації етнографічних досліджень, що є відповіддю на посилення всесвітніх глобалізаційних та інтеграційних процесів і відображенням прагнення зберегти етноідентифікацію населення на рівні «малої батьківщини» - села, містечка, міста, району. Крізь призму «малої батьківщини» суспільство прагне усвідомити та зберегти успадкований від попередніх поколінь історико-культурний ландшафт свого народу, розпізнати його автентичний голос у технічно-цивілізаційній поліфонії сучасного світу. Головний об'єкт локально-регіональних досліджень - історія міст і сіл, селищ і містечок. Останні є не просто проміжною ланкою між урбаністичним і сільським поселенням, вони є своєрідним перетином між традицією і модернізацією, між консервативною сталістю життєвих практик села та динамічною мінливістю нововведень міста. Поліетнічні та поліконфесійні за своїм характером, ці поселення в Україні історично виникали як осередки народних промислів, ремесел, торгівлі, освіти; тут стикалися і толерувалися різні традиції та норми. Такими за етнокультурними та соціоекономічними параметрами є ряд містечок Південно-Східного Поділля і всієї Правобережної України, які за часів радянської влади були перетворені на селища. На середину 70-х рр. XX ст. в Україні налічувалось 885 селищ міського типу, в тому числі -28 на Вінниччині та 19 на Хмельниччині. Наприкінці XIX ст., за даними А. Ф. Селіванова, в Подільській губернії було 7207 населених пунктів, у тому числі -120 містечок. Одним із них є колишнє містечко Чечельник, нині селище міського типу, районний центр однойменного району Вінницької області.

Подільські містечка викликають особливий інтерес специфікою своєї культури, оскільки в них упродовж століть тісно переплітались історичні долі представників різних етносів: українців, євреїв, поляків, росіян, вірмен, циган тощо. З огляду на це, історико-етнографічне дослідження українських міс-

течок набуває маркерної значимості у контексті пізнання народної традиційно-побутової культури як іншоетнічних їх мешканців, так і домінуючої в більшості з них української спільноти. Етнографічне вивчення історії подільського містечка дозволяє виокремити й осмислити важливі й ще малодосліджені аспекти повсякденної культури, соціально-економічного, громадського та релігійного життя, з'ясувати особливості формування етносвідомості та ментальних характеристик людності містечок як проміжної ланки між сільським та урбанізованим соціумом.

Наукова розробка цієї теми покликана сприяти усвідомленню суспільством і державою необхідності практичного врахування історичного спадку минулих поколінь і тих змін, які відбувалися в житті й побуті українського селянства у процесі урбанізації та їх наслідків для української нації.

Вибір теми зумовлений актуальністю залучення етнокультурної спадщини у практику сучасного культуротворення й водночас недостатньою вивченістю етнокультурних явищ у цьому історико-етнографічному регіоні. Містечко Чечельник є територією взаємодії і взаємовпливу різних етнічних культурно-побутових традицій, що визначило його етнографічну специфіку. Упродовж періоду, обмеженого хронологічними рамками нашого дослідження, тут проживали українці, євреї, у меншій кількості - поляки, росіяни та представники інших етносів. Наприкінці XX ст. суспільно-політичні перетворення та етнодемографічна криза призвели до змін в етнічній структурі населення містечок Південно-Східного Поділля, які з поліетнічних стали моноетнічними з переважанням представників українського етносу. Як з огляду на це, так і через відсутність спеціальних студій соціокультурних змін у повсякденному житті української людності містечок - своєрідних поліетнічних систем, головна увага автора при дослідженні різних аспектів матеріальної та духовної культури смт Чечельник спрямована на її українську частину. Значна кількість польового етнографічного матеріалу дає можливість автору опрацювати, про-

аналізувати групувати його в цілісну систему, виявити еволюцію і трансформацію окремих локальних етнореалій головно української людності та розкрити тенденції їх сучасного розвитку [1, с 1-2].

Значний внесок у дослідження Південно-Східного Поділля зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Марчинський, Ю. Крашевський, К. В. Шейковський, А. П. Свидницький, С. В. Руданський, П. П. Чубинський, Ю. Й. Сіцінський, К. В. Широцький, А. Г. Зарембський, Г. Т. Танцюра та ін.

Нині спостерігається суттєве розширення фонду вітчизняних та зарубіжних джерел з історії Поділля. Вагомий внесок в етнологічне вивчення Поділля у другій половині ХХ - на початку ХХІ ст. зробили науковці ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України В. К. Борисенко, В. Ф. Горленко, В. П. Самойлович, Т. В. Косміна, Г. А. Скрипник, З. С. Гудченко та ін. У результаті багаторічної праці колективу ІМФЕ було опубліковано монографію «Поділля: історико-етнографічне дослідження», окремі монографії, статті [2, с 6-9].

Провідними осередками етнологічного вивчення Південно-Східного Поділля на сучасному етапі є секція етнології кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, Вінницький обласний краєзнавчий музей та Вінницький обласний центр народної творчості. У рукописному фонді секції етнології зібрано польові фольклорно-етнографічні дослідження, здійснені студентами упродовж останніх 15 років. В колекціях вінницьких музеїв представлено значну кількість етнографічних пам'яток, які є першоджерелами для вивчення різних аспектів народної культури подолян [3, с 169-170].

Однак, не дивлячись на такі ґрунтовні етнологічні студії Поділля, зокрема його південно-східної частини, бачимо, що вони охоплюють далеко не всю їх тематико-проблемну різноманітність. До прикладу, про містечко Чечельник в історичних працях вітчизняних, польських і російських вчених ХІХ ст. знаходимо лише деякі матеріали. Однією з перших студій є праця Ю. Крашевського «Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku: Dziennik przejażdki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września» (1845-1846), яка містить опис Чечельника. В «Архиве Юго-Западной России» вміщено матеріали другої половини ХVІІІ ст. про огляд кордонів хутора Слюсарового, який знаходився на землях Чечельника, а також відомості про кількість єврейського населення в Чечельнику й навколишніх населених пунктах, які належали до чечельницького кагалу. Окремі свідчення про населення, господарські заняття, ремесла й промисли жителів містечка наяв-

ні в праці В. К. Гульдмана «Подольская губерния». У книзі «Кустарные промыслы Подольской губернии» (1916 р.) є згадки про окремі види ремесел і промислів мешканців Чечельника. В радянській науковій літературі 1920-х - початку 1990-х рр. етнологічні матеріали про смт. Чечельник майже повністю відсутні. Узагальнену історичну характеристику містечка подано в одному з 26 томів «Історії міст і сіл Української РСР», присвяченому Вінницькій області.

З публікацій останнього десятиліття ХХ ст. вартим уваги є другий випуск монографії «100 єврейських местечек Украины: исторический путеводитель», яку присвячено історії і етнографії містечок Поділля, в тому числі й Чечельника.

Низка історико-етнографічних публікацій, а також дисертаційне дослідження, спеціально присвячені Чечельнику, належать автору статті. їх тематика охоплює різні аспекти історичного та фольклорно-етнографічного вивчення Чечельника як типового, поліетнічного за складом населення містечка Південно-Східного Поділля.

Цінну джерельну базу до вивчення поліетнічної спільноти Чечельника становлять документальні матеріали, виявлені автором у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), Державному архіві Вінницької області (м. Вінниця), Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Рильського (м. Київ), Поточному архіві відділу реєстрації актів цивільного стану Чечельницького районного управління юстиції (смт Чечельник), Архіві Чечельницького районного управління статистики (смт Чечельник) та приватних архівах мешканців містечка. Велика група джерел - польові записи автора від багатьох реципієнтів та спогади жителів Чечельника. Окрема, не менш вагома група джерел - етнографічні пам'ятки, виявлені автором під час дослідження.

У Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) у 224 фондів: «Колекція метричних книг, клірових відомостей, сповідних розписів церков України» за 1719-1893 рр. виявлено дві цінні для нас справи - «Метрична книга церкви Святого Архангела Михаїла містечка Чечельник Ольгопільського повіту» (1758-1768) та «Метрична книга церкви Покрови Пресвятої Богородиці передмістя містечка Чечельника Ольгопільського повіту» (1813-1833).

У документах, що зберігаються у фондах Державного архіву Вінницької області, виявлено інформацію про особливості життя і побуту населення Чечельника в ХІХ ст. Зокрема, у «Справі про вбивство селянина Проскурівського та пограбування Чечельницького костелу невідомими особами (22.02.1842-29.11.1853)» є опис майна селянина В. А. Бондара, вказано його вартість у цінових межах середини ХІХ ст. Окремі справи

містять відомості, що стосуються різних сфер життя єврейського населення Чечельника, фільваркового господарства Чечельницького маєтку тощо.

В Архівних наукових фондах рукописів та фоно-записів ІМФЕ ім. М. Рильського нами виявлена справа (Ф. 14-3 / 1024) - фольклорно-етнографічні записи, зроблені в Чечельнику його мешканцем І. Р. Мельником у 1974 р.

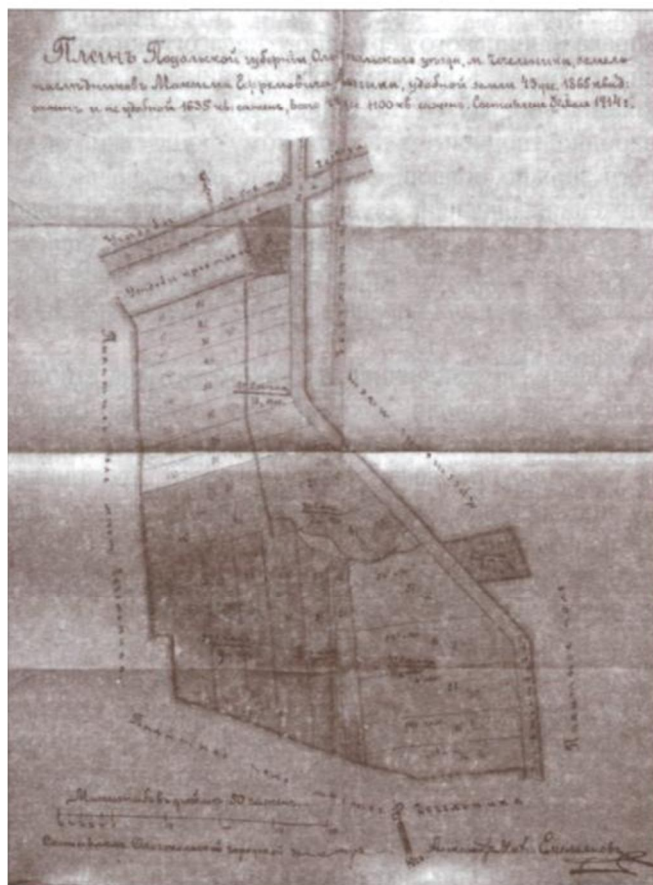
Окрему групу джерел складають документи з приватних архівів мешканців містечка (родин Остафіївих, Ободянських (іл. 337, 339), Жмурків (Монастирських), Четверні (іл. 338), Іщенків, Косаківських (іл. 341, 342) тощо). В них збереглися цінні документи, що розповідають про різні історичні події кінця ХІХ - першої половини ХХ ст.: про участь у Першій і Другій світових війнах, про стосунки з владою. Особливу цінність становить архів родини Жмурків (Монастирських), в якому збереглися документи першої половини ХХ ст. (акти на розкуркулення, плани сівби

337. Жителі с. Липецьке – учасники Першої світової війни, 1914 р.: сидять Йосип Кулинич та Федір Ободянський, стоїть Афанасій Косаківський

338. Четвертя О. М. із сином Борисом, 1936 р.

339. План земель у Чечельнику спадкоємців М. Є. Лисака. 3 липня 1914 р.

селянина-одноосібника, численні квитанції обов'язкових податкових платежів тощо).

Під час фольклорно-етнографічних експедицій автором дисертації зібрано унікальний польовий матеріал, який, крім аудіозаписів, містить колекцію етнографічних предметів, які стали цінним першоджерелом під час розгляду питань господарської діяльності мешканців Чечельника. До них належать зразки матеріальної культури жителів містечка: керамічні вироби; знаряддя ткацького виробництва; зразки тканих виробів; зразки вишивки; інструменти й вироби деревообробного промислу; народний одяг; дерев'яні та кам'яні жорна; малюнки на склі тощо (іл. 343, 344).

Цінним джерелом для вивчення фольклорно-етнографічних особливостей та історії Чечельника ХХ ст. є власні записи окремих чечельничан та польові записи автора від реципієнтів - жителів Чечельника. Саме ці багаторічні польові спостереження автора передусім лягли в основу наукового дослідження [4, с 88-104].

Вивчаючи етнодемографічний та соціокультурний розвиток містечка в історичній ретроспективі, ми простежили особливості історичного розвитку цієї частини Південно-Східного Поділля від найдавніших часів. Природно-кліматичні умови півдня сприяли інтенсивному заселенню р. Савранки вже в добу ран-

нього палеоліту та особливо у наступні історичні епохи [5, с 169-170].

Перші документальні свідчення про р. Савранку належать до 1489 р. Ця дата є однією з ранніх згадок про українських козаків. Басейн р. Савранки почав заселятися після половецької та монголо-татарської навал знову лише на початку ХVІ ст. У його колонізації брали участь українці, литовці, частково татари, пізніше - поляки, євреї, росіяни.

344. Станок для в'язання начиння з родини А. А. Жмурко, 30–50-ті роки ХХ ст.

343. Жорна дерев'яні Ахтівона Ободянського (лів ґруч) і Янка Олянецького (праворуч), 1930-ті роки

Перша згадка про Чечельник датується 1529 р., тобто його було засновано на початку XVI ст. Чечельницька земля як південна частина історичної Брацлавщини має пряме й безпосереднє відношення до формування українського козацтва наприкінці XV - на початку XVI ст. В період Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького мешканці Чечельника брали активну участь у боротьбі з польсько-шляхетською експансією, тут було сформовано Чечельницький козацький полк. З 1635 до 1923 р. Чечельник мав статус містечка з притаманними йому особливостями містечкової традиційно-побутової культури [6, с 38-76].

Топонім «Чечельник» має татарське походження - Чачанлик. У зв'язку з українською колонізацією Південно-Східного Поділля, ця назва згодом трансформувалася в «Чечельник». Гідронім «Савранка» (первісно - «Саврань») має тюркське (золотоординське) походження, що у перекладі на сучасну українську мову означає «тихоплинна річка». На старожитніх мапах її зображено вже на карті М. Кузанського (1401-1464).

Мікротопоніміка Чечельника та його околиць тісно пов'язана із проживанням на території містечка представників різних етносів: українців в «Липецькому» (іл. 345), поляків на «Мазурівці» і в «Тартаку», євреїв у «Місті» (іл. 346-348) і росіян на хуторі «Анютино». Більшість мікротопонімів досліджуваної території утворилися в XIX - першій половині XX ст. Вони відображають складні політичні та соціально-економічні процеси, які відбувалися на території всієї України та Південно-Східному Поділлі зокрема [7, с 184-189].

Упродовж всієї історії Чечельника його населення було різноетнічним: тут проживали українці, євреї, поляки, росіяни й представники інших націй. На сьогодні домінуючою етнічною спільнотою Чечельника є українці. З 90-х рр. XX ст. природний приріст населення містечка щорічно зменшується; ця тенденція є характерною не лише для Чечельника, а загалом для всієї України [8, с 112-215]. Жителі Чечельника були прихильниками трьох релігійних конфесій - православ'я, католицизму й іудаїзму (особливо його течії - хасидизму), культові споруди яких є історичними пам'ятками селища [9, с 156-160].

Міжетнічні та міжконфесійні взаємини жителів Чечельника в певні історичні епохи були різними: періодично складними були стосунки між християнами й іудеями, між католиками і православними. Однак у другій половині XX - на початку XXI ст. ці взаємини кардинально змінилися внаслідок міграційних та інтеграційних процесів: значна частина єврейського населення емігрувала за межі України, польська й

345. Дівчата із с. Липецьке
Марфа Петришина та Ганна Поліщук у традиційному
вбранні, кінець 20-х – початок 30-х років XX ст.

російська громади майже повністю асимілювались. Поляки, котрі зберегли свою ідентичність, сьогодні асоціюються з католиками [1, с 9].

Досліджуючи матеріальну і духовну культуру українського населення Чечельника та її регіонально-локальні особливості й тенденції сучасного розвитку, головну увагу було зосереджено на розвитку господарських занять та різних ланок культури жителів містечка. Розглядаючи традиційні господарські заняття жителів Чечельника, зазначимо, що Чечельниччина як частина Поділля віддавна була сільськогосподарським краєм. Провідною галуззю господарства місцевих мешканців було землеробство в усіх його галузях: рільництво, городництво й садівництво. Цьому сприяли кліматичні умови та родючі ґрунти. Ця ж обставина вплинула на швидкий розвиток ремесел, промислів, зростання промислового виробництва й становлення Чечельника як торгового осередку.

346. Торговий ларьок в Чечельнику.
Світлина Б. Четвертні, 1950-ті рр.

347. Останній єврей Чечельника
Рабовер Мойша Ісакович (1930 р. н.), 10 липня 2002 р.

348. Красвид середмістя Чечельника. Світлина Б. Четвертні, 1950-ті рр.

До створення у 30-х рр. ХХ ст. колгоспів, у яких частково з'являється агропромислова спеціалізація, українське населення містечка займалося традиційним землеробством. Упродовж віків сформувалися основні землеробські культури, склалася система землеробства, народний сільськогосподарський календар, а також усталилися традиційні знаряддя обробітку ґрунту, збирання та переробки врожаю. Дослідження дає підстави стверджувати, що землеробські заняття українців Чечельника майже не відрізнялися від аналогічної агропрактики людної довоколишніх українських сіл. Городництво як частина землеробства

349. Дуплянки та рамки до вуликів на садибі пасічника І. А. Олянецького (1917 р. н.), с. Тартак, 2003 р.

посідає окрему, недостатньо досліджену ланку в господарській діяльності українців загалом та чечельничан зосібно. Найпоширеніші городні культури - картопля, кукурудза, цибуля, часник, квасоля, буряки. Землі Чечельника придатні для вирощування теплолюбних баштанних культур. Садівництво на Східному Поділлі також має давню традицію. Кліматичні умови сприятливі для вирощування різних плодових дерев, особливо винограду; плодоносять тут також абрикос та айва. Не випадково сади та виноградники нині є майже у кожній садибі мешканців Чечельника.

Від найдавніших часів тваринництво і землеробство відігравали значну роль у житті людної Південно-Східного Поділля. Зазвичай жителі Чечельника, як і мешканці довоколишніх сіл, розводили велику рогату худобу, свиней, у меншій мірі - кіз та овець [10, с 126-132].

Традиційними допоміжними видами господарської діяльності українського населення містечка були й залишаються донині рибальство, бджільництво, полювання та збиральництво. У ХVІ ст. на Східному Поділлі з'являються перші штучні риборозвідні господарства. Для ловлі риби в ставках на р. Савранка мешканці Чечельника здавна використовують різноманітні знаряддя лову, які виготовляли з лози, ниток та дроту: «верші», «паровиці», «павуки», «фатки» тощо. Бджільництво пройшло шлях від бортних входів до бортей штучних - дуплянок. Згодом звідси одержало розвиток пасічництво (іл. 349, 350) [11, с 188-192].

350. Пасічник О. П. Схабовський готує вулики до зимівлі, 2006 р.

Транспортними засобами в Чечельнику, як і в інших міських поселеннях Східного Поділля, здавна були віз, гарба, безтарка, сани, в які запрягали волів, а згодом і коней (іл. 351). У господарстві використовувались також грабарки, двоколки, брочки. Серед водних транспортних засобів для рибної ловлі, заготівлі очерету, перевезення вантажів використовуються човни (лодки).

351. Візні сани, автор Г. В. Колісник

З огляду на особливості етнічної історії Поділля й виникнення на його території містечок, де проживала значна частина іноетнічного (переважно єврейського та польського) населення, очевидно є деяка регіональна специфіка господарських та професійних занять його людності. Ця обставина зумовила місцеві особливості характеру ремесел та промислів, на розвитку яких відбилися етнічні уподобання й усталені етно-професійні заняття різноетнічної людності. Так, зокрема, бідніша частина євреїв містечка, зазвичай, займалася різноманітними промислами, як-от: шевство, кравецтво, шапкарство, столярство тощо. Відтак у єврейському середовищі ці промисли були головним заняттям для значної частини його жителів. Водночас у господарстві українського населення містечка ремесла та промисли мали, переважно, допоміжний характер. Серед українців поширеними ремеслами були ткацтво, килимарство, вишивка, шевство, деревообробка, малювання на склі, в'язання мережива тощо (іл. 352-357) [1, с. 10; 12, с. 76-84; 13, с. 36; 14, с. 562-564; 15, с. 66-67; 16, с. 10-12; 17, с. 172].

Основними повсякденними стравами українського населення Чечельника, як і переважної більшості українців Поділля, були хліб та борошно-круп'яні страви. Упродовж XIX - першої половини XX ст. хліб випікали здебільшого з житнього борошна («чорний хліб»), до якого додавали різні домішки, найчастіше - кукурудзяне борошно. Хліб із пшеничного борошна («білий хліб») масово почали споживати у другій половині XX ст. Крім того, поширеним було випікан-

ня пирогів, пампушок, коржів не лише як обрядової, але й як повсякденної їжі.

З рідких круп'яних страв широко вживаним був куліш, а серед овочевих страв найпопулярнішими були борщ та капуста, інколи готували розсолник; з кінця XIX ст. щоденною стравою стала також варена картопля. Найуживаніші напої - квас та узвар (компот); з ягід робили різноманітні наливки - вишнівки, слив'янки, тернівки; вино робили з винограду та яблук. Горілку ж у домашніх умовах виготовляли в невеликій кількості й уживали лише на великі свята [18, с. 498-513].

Значним асортиментом у системі харчування вирізнялися обрядові страви. Жоден родинний звичай і обряд на Південно-Східному Поділлі не обходиться без хліба чи калачів. Крім звичайного хліба, під час проведення родинних свят широко використовується спеціальна обрядова випічка. Весільна випічка в різних селах Південно-Східного Поділля вражає своєю різноманітністю: хліб на сватання; калачі і хліб для запрошення на весілля (непарний калач, голуби, парний калач, калач з «качечками», гуски, побігуші калачі); коровай; «голуби» для молодят; короваєва пара (паровий, парний калач); короваєць; калачі молодого і молодої; дівування; калач-оберіг; «гусак» і «гуска»; весільні «гуски» для коровайниць; калачі: для старостів і старостих, для нанашок, для неодруженої молоді (парний калач, «подвійняк»); шишки.

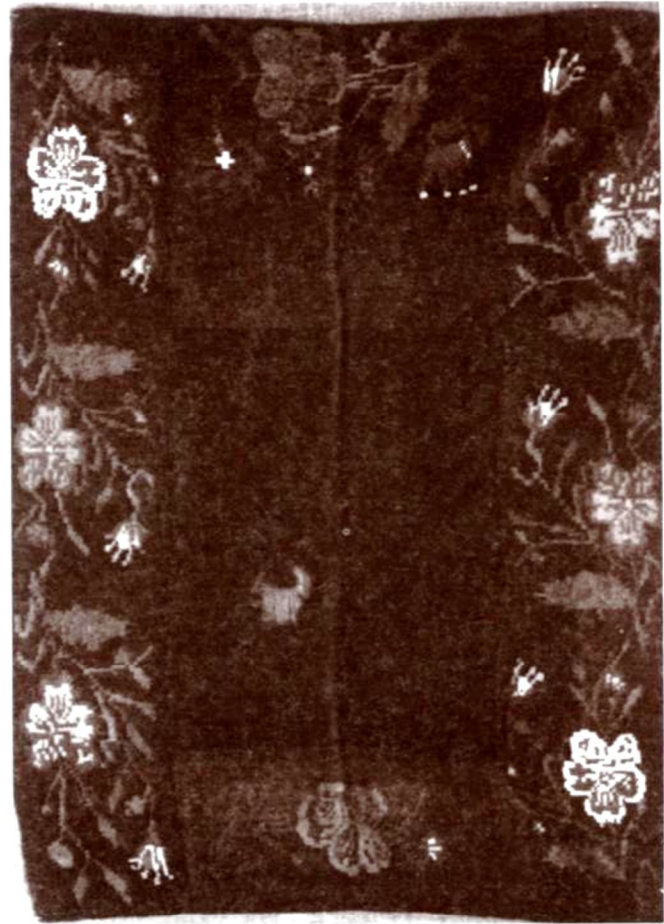
До календарних свят також випікали багато обрядового печива. Напередодні Святого вечора на Поділлі - це різноманітні обрядові хліби: паляниці, пироги і калачі, які відрізняються за формою і функціями. До різдвяних свят випікали: калач для корови - «рожество»; «голубків»; книші; різдвяний хліб («хазяїн», «Василь», йорданський калач); калачі, «подвійняки»; поману (калач за покійного родича); великий різдвяний калач; пиріжки із різноманітною начинкою; хліб «Маланка»; новорічний коровай «Василь». До йорданських свят випікали калачі, на Стрітіння - медівники [19, с. 10-64].

Величезне розмаїття печива та страв, які готуються і нині до родинних та календарних свят, свідчать про специфічні особливості народного харчування у досліджуваному регіоні. Так, доміnantними весільними стравами й сьогодні є «каша засипана» й «борщ весільний». Приготування різноманітних обрядових страв посідає важливе місце в традиційно-побутовій культурі мешканців містечка, яке, як і колись, є ідентичне культурі харчування та асортименту страв української людності Східного Поділля.

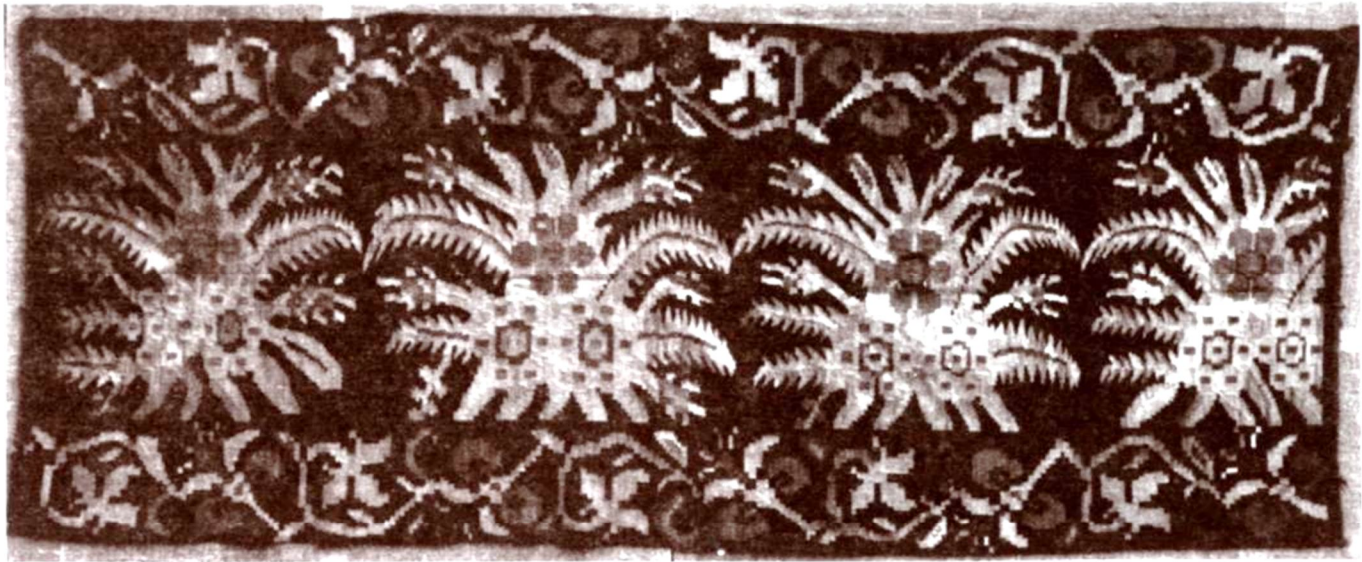
Традиційна їжа єврейського населення Чечельника готувалася, за деякими винятками, майже з усіх тих самих компонентів, що й українська. Але для

352. Фрагмент килима середини XIX ст.
з родини Сутовських

353. Килимове рядно 40–50-х рр. XX ст. роботи
С. Ф. Жмурко (1898–1978), придане для дочки Софії

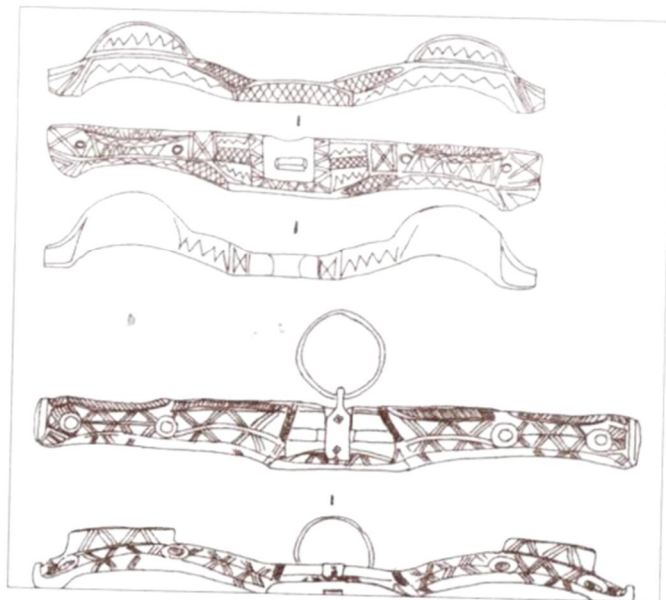
354. Килим першої третини XX ст. з родини Є. Й. Іщенко (Годованої)

355. Ободянська О. А. (1912 р. н.)
зі своїми рушниками, 2000 р.

356. Василь Колісник (1915 р. н.),
майстер на всі руки

357. Орнаментовані деталі ярем, перша четверть ХХ ст.
Належали Ф. Т. Ободянському (1897–1937) та
П. С. Олянецькому (1904–1998)

єврейської кухні характерними є харчові заборони у виборі та змішанні певних продуктів. Так, табувалося поєднання в стравах та в меню м'яса і молока, риби і м'яса; заборонялося вживання свинини, зайчатини, м'яса хижих тварин, риби без луски та крові тварин. Із м'ясних продуктів пріоритетними були домашня птиця, гов'яжа печінка, гусячий і курячий жири, риба (щука). У єврейській народній кулінарії домінувала молочна і рослинна їжа; з перших страв перевага надавалася бульйонам з різними борошняними добавками, а з других - фаршированим стравам. Характерними є також велика кількість борошняних страв і виробів. Національною випічкою вважалися хала, леках, кихелах [20, с 15-45].

Традиційна кухня поляків Поділля також має багато спільного з українською, але є певні відмінності. Перша страва «барщик» (борщ) готувалася на заквасці з буряків, була рідкою, часто навіть без картоплі. Варили також «журик» - рідкий білий борщ; різні «паштетики» та «бігус», смаженого коропа («по-польськи» і «по-жидівськи»). До других страв додавали «потравку» (підливу з піджареного борошна). Випічка також була різноманітною: «маковец» (пиріг з маком), «макувки», «пончки» (пончики), «тясто» (тістечка), «хрусти», «пирого» [21].

Забудова та житло населення Чечельника сформувалися внаслідок специфічних історичних, соціальних та економічних умов і поєднує типову містечкову, сільську з промисловою та культовою забудовою.

Центр Чечельника - власне, саме містечко, частину жителів якого ще в недалекому минулому становили євреї, а околиці - це село з переважанням українського населення. Містечкова забудова складалася з кількох паралельних вулиць, посередині була ярмаркова площа, а поряд - синагога. Залишки містечкової забудови в Чечельнику частково збереглися на кількох центральних вулицях. Забудова вулиці складається з двох рядів щільно прилеглих довгих будинків, по-

358. Типовий зразок єврейської архітектури XIX–XX ст.

359. Фрагмент української садиби

вернутих вужчою стороною до проїжджої частини. У бік вулиці виходили різні частини будинків: елементи підвалів, сходів, галереї. Крім житлових, тут знаходилися дві корчми, чайна та 5 заїздів (іл. 358, 359).

Така забудова характерна для усіх подільських містечок, але на сьогодні вона найкраще збереглася лише в Шаргороді. Майже всі уцілілі в Чечельнику традиційні єврейські будинки XIX - початку XX ст. нині перебувають в аварійному стані, або ж цілковито перебудовані. Характерний колорит штетла тут майже повністю втрачено [22, с 391-393].

360. Хата Тодора Бучацького, 1920-ті роки

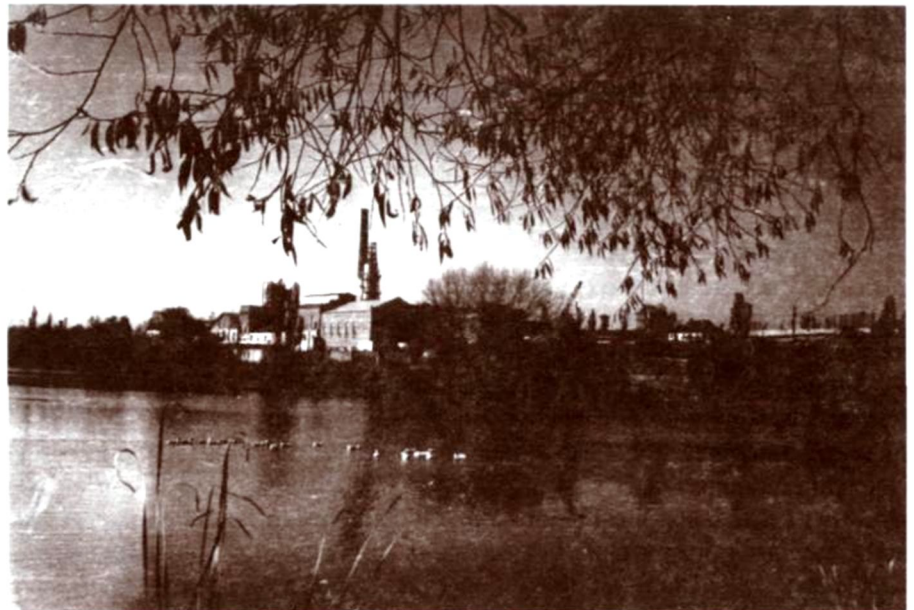
361. Хата Єльки Жмурко, 1940-ві роки

Частині Чечельника, де проживало українське населення, властива типово сільська архітектура. Планування цієї частини поселення також вуличне. Розміщення хати й господарських споруд залежало від розміру земельної ділянки та її розташування щодо вуличної осі. На подвір'ї перед хатою влаштовували квітник або невеликий сад (іл. 360, 361). Неподалік хати (напроти або на одній лінії) розташовувались окремі господарські споруди: в першу чергу це була «шопа» для худоби, стайня для коней. Перед шопою робили обору. Інколи декілька будівель об'єднувалися під одним дахом (літня кухня + шопа + катрага для сіна) або літня кухня + шопа. Таке поєднання характерне для забудови 70-80-х рр. XX ст.; відтоді почали будувати на одній лінії хату, до якої примикає літня кухня + гараж + хлів. Часто літня кухня зводиться окремо. Серед інших споруд вирізняються курники, які в перетині мали круглу форму. Під господарськими будівлями, гаражами, літніми кухнями часто влаштовували льохи. У 20-40-ві рр. XX ст. льохи були як у хаті (в коморі, чистій хаті), так і біля хати, попід вікнами. Зрідка влаштовували «сушарки» для сушіння слив та груш.

Основними матеріалами, з яких будувалися хати та господарські споруди в Чечельнику, були, як і в сільській будівельній традиції Поділля, глина, дерево, солома, очерет. Більшість будинків не мали фундаменту. Найпоширенішими були стіни каркасної, зрідка - безкаркасної конструкції. Траплялися також стіни, складені з великих глиняних цеглин - «лампачів». Із кінця 50-х рр. XX ст. безкаркасна техніка

зведення стін зі шлаку, рідше - цегли та вапняку, набула масового поширення. В останнє десятиріччя житло будується в основному з цегли та вапняку. За своїм плануванням у Чечельнику в 20-30-х рр. переважали «хати на дві половини». Поширеними також були хати, побудовані на зразок сіни + хата + хата. Майже до середини XX ст. «хата на дві половини» - основний тип планування житла українців Чечельника. З 1950-х рр. планування житла змінюється у напрямку збільшення житлової площі.

У зв'язку з будівництвом промислових підприємств, у Чечельнику в кінці XIX - XX ст. з'являється ряд виробничих приміщень та житлових будинків, споруджених для робітників. До них належить комплекс споруд колишніх кінного, цукрового і спиртового заводів, заготзерно, залізничного вокзалу тощо. Цікавими в архітектурному плані є старі житлові бу-

362. Чечельницький цукровий завод. Світлина Б. Четвертні, 1980 р.

363. В хімлабораторії Чечельницького цукрового заводу, 1931 р.

динки робітників цукрового заводу споруджені у 1870-х рр. (іл. 362-364).

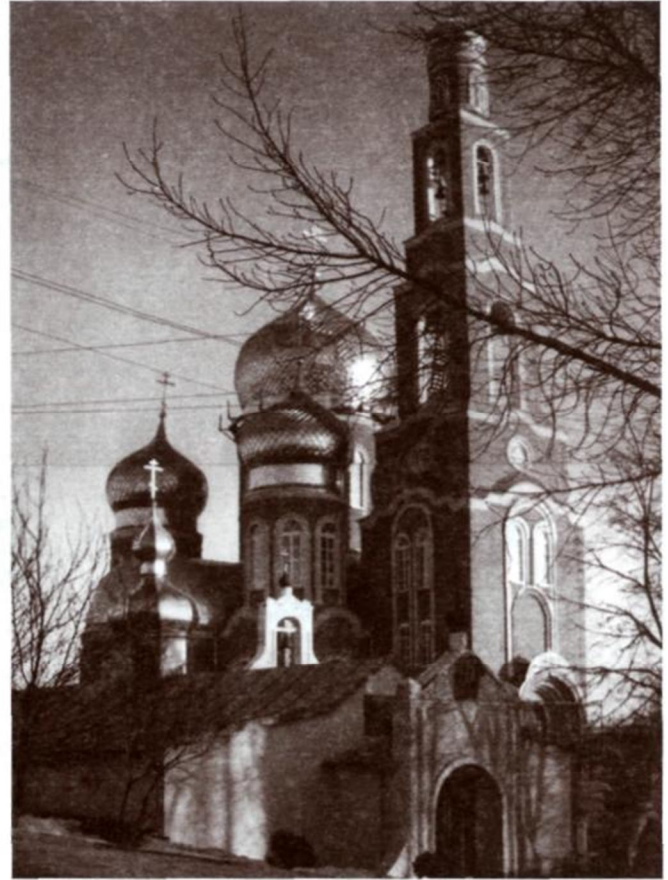
Особливими архітектурними спорудами містечка Чечельника є культові пам'ятки: церква, костел, синагога та каплиці на католицькому та єврейському кладовищах (іл. 365-369) [23, с 333-341; 24, с. 149-159].

Одяг українського населення Чечельника сформувався під впливом містечкової культури, хоча основні його компоненти, притаманні українській сільській традиції, збереглися: вишиті чоловічі та жіночі сорочки, мантини, кожухи, пояси, чоботи, постолі, шапки тощо. Однак вже з початку ХХ ст. в побут українського населення інтенсивно почав проникати міський костюм.

Загалом традиційний народний одяг першої половини ХХ ст. був досить складним комплексом, основу якого складали різноманітні за призначенням компоненти, які об'єднуються

364. Сім'я цукронара передовика Дворжака за обідом, 1935 р.

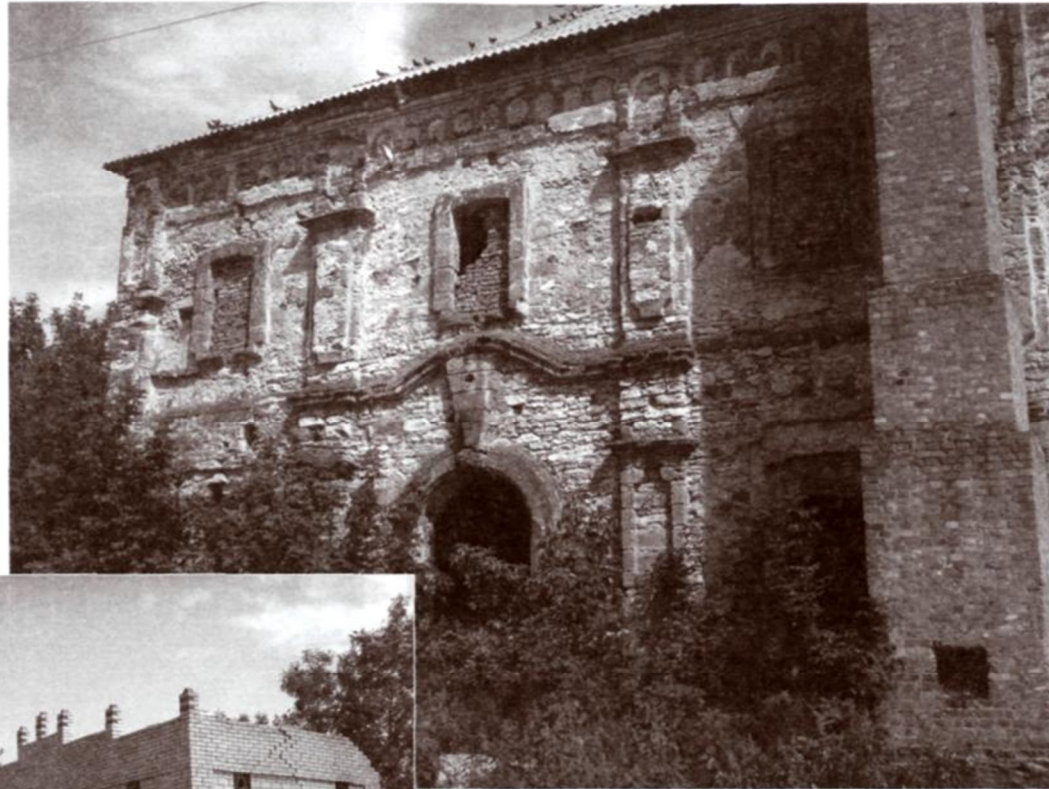

365. Церква в Чечельнику.
Світлина 1914 р. (ліворуч) і сучасний вигляд церкви після відновлення на старих фундаментах

366. Костьол святого
Йосипа Обручника,
сучасний вигляд

367. Чечельник,
синагога XVIII ст.,
сучасний вигляд

368. Каплиця на єврейському кладовищі
над могилами хасидських цадиків,
початок ХХІ ст.

369. Усипальня Собанських
початку ХІХ ст.
на католицькому цвинтарі,
сучасний вигляд

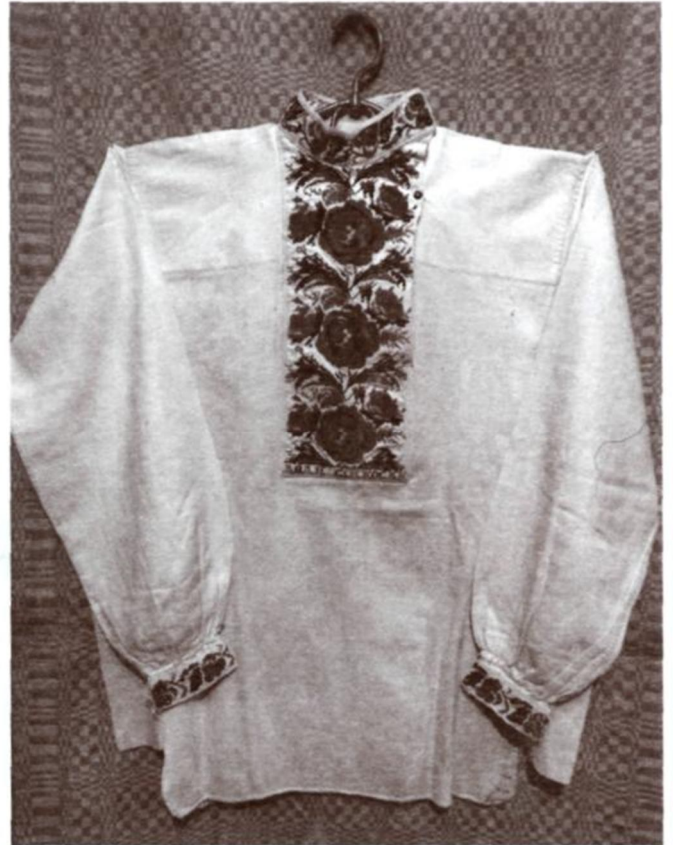

370. Сорочка жіноча з вишитими поликами.
Автор С. Ф. Жмурко (1898–1978), 30–40-ві роки XX ст.

в групи: натільний, поясний, верхній одяг, пояси, головні убори, взуття, прикраси тощо. На початку XX ст. для виготовлення одягу використовували матеріал домашнього і фабричного виробництва.

Традиційним жіночим і чоловічим натільним одягом була сорочка, яку виготовляли з конопляного (гребінного), бавовняного (бамбакового) та конопляно-бавовняного полотна. За типом крою сорочки поділяються на тунікоподібні, з цільнокроєним рукавом, з уставкою та сорочки з гесткою (на кокетці). Жіноча сорочка складається зі станка та підтички, кожна частина яких шилася у 2 - 2,5, а зрідка - в 3 пілки. Орнамент на жіночих сорочках розміщено на поликах, погрудках, манжетах, комірці та підтичці (іл. 370). На чоловічих - вишивалася маніжка, комір та манжети (іл. 371). Залежно від призначення сорочки вишивали її відповідним чином: святкові та обрядові мають складну композицію вишивки, а звичайні буденні - вишиту «гестку» й іноді манжети. Архаїчні техніки вишивки - низь, колодочка, штапівка, мережка, вже згодом набула поширення вишивка хрестиком. Для орнаментів вишивок сорочок із Чечель-ника характерними є геометричні й рослинні мотиви, інколи - рослинно-геометричні. Серед рослинних мотивів найбільш поширені «квіти», «трояндова гілка», «виноград»; основним рослинно-геометричним мотивом вишивки - є «хмелик» та його варіанти.

До чоловічого поясного одягу належать «радов-ляні» штани, які виготовлялися з цупкої тканини. У позаминулому столітті чоловічі штани були «з очкурнею». На початку XX ст. їхній крій змінюється й

371. Весільна чоловіча сорочка 1909 р.
Робота І. Й. Годованої (1882–1956) для свого чоловіка
А. Т. Косаківського (1879–1964)

вони стають схожі на штани міського покрою. Полотно для штанів було конопляне (з «кляча») та напіввовняне (одна нитка конопляна, а інша вовняна). Штани мали білий колір, інколи їх фарбували в бузині.

Дівочий та жіночий поясний одяг XX ст. у Чечельнику складався з різних форм спідниць. До поясного одягу відносимо також фартухи, які тут шили із фабричної тканини «в зборочки».

Зимовим верхнім одягом чечельничан, як і більшості сільської української людності, були кожухи переважно жовтого (коричневого), чорного та білого кольорів. Святкові (весільні) кожухи виділялися багатим декором (іл. 372). Весняним та осіннім верхнім одягом були мантини, чугаїни, а з часом - «польки».

У побуті чечельничан першої половини XX ст. традиційним і обов'язковим елементом одягу були пояси зеленого і червоного кольорів, домашнього й фабричного виготовлення. Окремо плелися пояси-крайки. У XIX ст. чоловіки носили штани «з очкурнею». З часом очкура замінив пришивний пояс.

Літніми головними уборами хлопців та чоловіків були солом'яні капелюхи, взимку - високі шапки («стовбури») з овечого хутра. Вони різнилися кольорами, які залежали від віку: у парубків - сиві, а в чо-

372. Лариса Ерліх у весільному кожусі початку ХХ ст. з Чечельника, 1998 р.

ловіків - чорні. При потребі поверх шапки «накладали» башлик, який мав форму «ріжка» з двома довгими кінцями, які пов'язували довкола шиї.

У ХХ ст. дівчата в Чечельнику в теплу пору року голову не прикривали, а в холодну - користувалися хустиною. Волосся заплітали в одну або дві коси; інколи заплетені коси викладали «калачиком» навколо голови. Вінки зі стрічками (лентами) одягали лише на весілля. Заміжні жінки після весільного обряду покривання голови хусткою більше не мали права «світити волоссям» на людях і все життя ходили в хустках. Давніми жіночими головними уборами чечельничан, як і решти українців Поділля, були очіпки, які місцеві люди називають каптуром. Найпоширенішими дівочими прикрасами послуговували червоне коралове та перламутрове намисто, яке називали «баламути».

Традиційними видами взуття для жителів Чечельника були постолі, чоботи, черевики, проте у теплу пору року майже всі ходили босими. Влітку взуття взували лише на свята, а постолі - на жнива. Поши-

реним різновидом взуття були солом'яники. Чоботи були чорного та червоного кольорів на низьких або високих підборах. Для парубків у 1920-ті роки шили чоботи «восьмигранки», а дівчата носили черевики та чоботи.

На кінець ХХ ст. у побуті старших жителів містечка, зрештою, як і всієї української людності сіл, з традиційного одягу зберігались лише сорочки та деякі елементи поясного одягу - спідниці й фартухи, а також хустки [25, с 133-140].

Одяг єврейського населення Чечельника відрізнявся власним національним колоритом. У давні часи, як зазначав П. П. Чубинський, євреї носили «старо-польський костюм»: довгий чорний шовковий сюртук, чорний пояс, хутряні шапки, панчохи і черевики. Жіночий костюм вирізнявся головним убором, схожим на турецьку пов'язку. Взуття жінок складалось з панчохок і туфлів.

Наприкінці ХІХ ст. більша частина єврейської молоді змінила свій костюм на європейський. Довгі чорні шовкові сюртуки носили переважно літні люди. Вбогі євреї одягали сюртук в суботу й у святкові дні. Закон Мойсея забороняв євреям носити вовняний одяг. На голову євреї одягали «ермолку», за старим звичаєм - відпускали бороди й пейси. Заміжні єврейки-хасидки носили перуки, переважно рудого або червоного кольору. Під час ранкової молитви одружені євреї одягали «талес» - біле покривало з синіми смугами на краях та вовняними китицями-пов'язками на кінцях («ціцес»). На голову і ліву руку пов'язували «тефілін» - чотирикутну квадратну коробочку зі смужкою пергаменту, на якій написані тексти зі Святого Письма.

Поховальна сорочка євреїв - «кітель» шилася з білого полотна. Таку сорочку, за звичаєм, перед вінчанням дарувала молода молодому. Під час приведення будь-кого до клятви одягали на людину «кітель». Набожні євреї носили таку сорочку під час молитви, в дні Нового року і «Йом-Кіпур» [26, с 24-25].

Розглядаючи обрядову культуру та усну народну творчість жителів Чечельника зазначено, що комплекс родинної обрядовості українців Поділля має ознаки перехідного варіанту (від центрального локального типу до гірського; від поліського - до буковинського). Південно-східні райони Поділля за комплексом обрядових дій виразно тяжіють до наддніпрянського типу, а південні - до молдавських етнічних традицій. Певної специфіки обрядам Поділля надали також багатовікові контакти з польським, російським, молдавським та єврейським населенням, яке дисперсно або компактно розселене серед корінного українського етносу. Певний вплив на обрядовість українців мала приналежність до православної чи римо-католицької

християнської гілки. Саме в такому контексті розвивалася і продовжує функціонувати нині обрядова культура українського населення Чечельника, яка в основі своїй ідентична українській сільській обрядово-звичаєвій традиційності.

Родини та хрестини є пріоритетними сімейними обрядами. У системі родинної звичаєвості подолян зберігається цілий ряд вірувань, які належать до найдавніших культурних пластів. До них зараховують ряд заборон, пов'язаних із вагітністю, яких мала дотримуватися мати, щоб забезпечити здоров'я майбутньої дитини.

Ще в першій половині ХХ ст. в Чечельнику були баби-повитухи, які приймали пологи («брали дітей»). Одночасно такі баби були знахарками.

Як і по всій Україні, батьки дитини вибирали пару кумів, хоч часто брали й по декілька пар, проте перша пара - старші куми - тримали дитину при хрещенні. Від кумівства не можна було відмовлятися. Дитину,

яку куми несли до церкви хрестити, називали по-хресником (похресницею). Для цієї дитини вони були хрещеними батьками - нанашками.

Для новонародженої дитини батько обов'язково готував колиску. У Чечельнику побутували колиски двох типів: плетена з лози, схожа на великий продовгуватий кошик, та колиска, пошита з товстої тканини (з рядна), яка натягалася на овальний обід з лозини.

Родинні звичаї та обряди серед українців Чечельника збереглися найповніше. Автором докладно зафіксовано весільну та поховально-поминальну обрядовість.

Традиційні весільні звичаї й обряди Поділля містять у своїй основі загальнослов'янські та загальноукраїнські компоненти та водночас мають регіональну своєрідність. Можна сказати, що Поділля є перехідним регіоном від наддніпрянського типу весілля до карпатського. Подільський підваріант центрального варіанту традиційного українського весіл-

373. Семен Бучацький з дружиною Афією, дружкою і нанашкою, кінець 1920-х років

374. Весільне фото Нагірняків Івана та Юхтими, 1920-ті роки

375. Весільна світлина Андрія Ободянського (1908 р. н.) та Оляни (1912 р. н.) з нанашками, с. Липецьке, зима 1933 р.

ля поширюється на територію Вінницької, Хмельницької (без її північно-західних районів), частково Тернопільської та окремі райони сусідніх областей. На Південно-Східному Поділлі весільний обряд, маючи у своїй основі елементи центрального варіанту, вбирає в себе елементи культурної взаємодії українців з молдованами (хрещених батьків, які відіграють важливу роль у весільній обрядовості тут називають нанашками (з молдавської - «нанашул»), а в сусідніх селах і нині обов'язково є весільна хусточка - «нафраніца»)(іл. 373-377) [1, с 16; 27, с. 33-42].

Поховально-поминальні звичаї й обряди українського населення Чечельника зберегли в своїй основі загальноукраїнські риси: систему віщувань, особливості поховального обряду та поминальні звичаї. Жителів містечка і нині ховають на трьох кладовищах: православному, католицькому і єврейському. Родина звичаєвість єврейського населення зафіксована лише фрагментарно - у зв'язку з майже повною відсутністю представників цього етносу в містечку.

Календарні свята та обряди смт Чечельника також мають свої особливості. Більшість жителів селища є прихильниками двох християнських конфесій - православ'я і католицизму. Цей поділ має свій вплив на духовне життя містечка. Календарні звичаї та обряди відзначають тут за григоріанським та юліанським календарями. У змішаних (православно-католицьких) родин їх святкують двічі. Найповніше збереглися тут зимові та весняні свята народного календаря: Святий

376. Весілля Афанасія Косаківського (1929 р. н.) і Софії Жмурко (1930 р. н.), с. Липецьке, зима 1954 р.

377. Обжинки після весілля, серпень 1988 р.

вечір, Коляда-Різдво, Щедрий вечір - Маланка, Василя (Новий рік), Водохреща, Проводи, Рахманський Великдень, Зелені свята (іл. 378, 379). Із циклу літніх свят відзначають Маковея і Спаса; із осінніх - Покрову і Михайла, які є храмовими.

Через відсутність власних польових матеріалів календарні свята євреїв автором представлено переважно за описами з літературних джерел.

Усна народна творчість, яка побутує в селищі, має українське походження. Польський та єврейський фольклор записано окремими фрагментами. Пісенний фольклор українців Чечельника ідентичний подібним творам решти українців Поділля і представлений піснями календарно-обрядового циклу - колядками, щедрівками, веснянками й купальськими піснями. Родинно-обрядовий фольклор представлено весільними піснями та поховальними «псальмами». Окремими зразками презентовано й інші пісенні жанри. Прозовий фольклор селища складається із легенд, переказів, повір'їв про чарівні скарби, святі криниці, квітку папороті, Долю, вужів. Значне поширення мають народні оповідання та бувальщини, в яких передано різноманітну історичну та побутову інформацію [28, с 178-181].

Розглядаючи сучасні трансформації та міжкультурні взаємовпливи, ведемо мову про зміни, які відбулися серед мешканців Чечельника впродовж досліджуваного періоду; констатуємо факт зміни поліетнічної за складом людності містечка в моноетнічну, що позначилося на його соціально-історичному розвитку та етнотемографічній ситуації; розкриваємо сутність трансформаційних процесів у сфері етнокультури українців Чечельника, які відбулися внаслідок міжетнічних впливів, суспільно-економічних перетворень та урбанізації.

У результаті виконання дослідження автор дійшов таких висновків.

Здійснений аналіз історіографічного доробку за темою дослідження засвідчив, що в зарубіжній та вітчизняній гуманітаристиці етнокультурна характеристика населення одного містечка з Південно-Східного Поділля як самостійна, цілісна і комплексна проблема спеціально не розглядалася. Її окремі аспекти знайшли фрагментарне відображення або дотично розроблялися в етнологічних студіях та історико-краєзнавчих розвідках відомих поділлєзнавців минулого і сучасних науковців. Вітчизняними дослідниками XIX - початку XX ст.

А. П. Свидницьким,

378. Біля Гаврилкової криниці на Рахманський Великдень, 2002 р.

С. В. Руданським, П. П. Чубинським, Ю. Й. Сіцінським, К. В. Широцьким та ін. було зібрано й опубліковано оригінальні етнографічні матеріали, які мають велике значення для етнографічного вивчення регіону. Праці сучасних українських етнологів з ІМФЕ ім. М. Рильського є цінним історіографічним джерелом вивчення етнокультури подільського регіону, проте вони мають загальний характер, а дослідження регіонально-локального плану зазначеної місцевості відсутні.

Провідними осередками етнологічного вивчення Південно-Східного Поділля є секція етнології кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології НЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського, Вінницький обласний краєзнавчий музей та Вінницький обласний центр народної творчості.

Однак, попри наявність численних етнологічних студій етнокультури Поділля, спроба комплексного регіонального історико-етнографічного дослідження традиційності мешканців подільських містечок ХІХ - початку ХХІ ст. (на прикладі головно української людності містечка Чечельника) здійснюється автором уперше.

Під час здійснення дослідження автор зібрав фундаментальний комплекс різноманітних і репрезентативних джерел, який дозволив здійснити різнобічне дослідження етнічної культури української спільноти містечка Чечельника ХІХ - початку ХХІ ст., простежити її трансформацію під впливом різних політичних, економічних, етнічних чинників.

Як наслідок багаторічної дослідно-збирацької роботи, автор накопичив, систематизував, проаналізував та атрибутував значну кількість унікальних автентичних етнографічних матеріалів різного типу (фольклор-

379. Баранова криниця прибрана до Зелених свят, 2002 р.

них, речових, письмових, усних), які лягли в основу дисертаційного дослідження і стали підґрунтям ряду авторських публікацій.

На підставі аналізу особливостей матеріальної і духовної культури мешканців Чечельника можемо стверджувати, що для домінуючої української громади містечка в основному характерні ті самі риси матеріального побуту, обрядовості й духовного життя, що й українській людині довколишніх сіл. Водночас на повсякденній культурі українських мешканців Чечельника позначились впливи етнокультури іноетнічного населення містечка (передусім у запозиченні окремих елементів обрядовості й міського вбрання, в урізноманітненні асортименту народного харчування тощо).

Міжетнічні взаємовпливи відбилися як у комунікативних практиках представників різних етносів, що здавна населяли територію Поділля, так і проявилися в побутовій культурі через взаємне запозичення певних елементів обрядовості й фольклору, що позначилося на традиційних складових обрядових практик, світоглядно-ментальних характеристиках, звичаєвому праві тощо.

Підневільне становище української етнічної більшості за попередніх століть та «безпаспортна система», застосовувана у 60-70-ті роки ХХ ст. до українських селян, створили певні деформації соціально-професійної структури та господарсько-професійних занять різних етнічних груп, внаслідок чого землеробські заняття стали для українців домі-

нантними, а натомість - торгівля, промислове виробництво, медицина та юриспруденція посіли чільне місце у професійній діяльності представників іншоетнічного населення - поляків, росіян та євреїв.

У конфесійній картині містечка, як і регіону в цілому, віддзеркалились особливості історично сформованих конфесійних пріоритетів для представників різних етнічних спільнот: сповідування православ'я українцями, католицизму - поляками, іудаїзму (хасидизму) - євреями. Можемо в цілому говорити про культуру громадської віротерпимості, хоча загальне толерування іновірця було відносним. Приховане протистояння проявлялось у контексті календарно-релігійної обрядовості, нерідко - і в повсякденних практиках, у тому числі на рівні етнічних стереотипів.

Визначальною рисою поліетнічного складу населення містечка було довготривале мирне співіснування його мешканців - представників різного етнічного походження (з домінуючою українською етнічною спільнотою). Дослідження динаміки етнічного складу населення Чечельника за різних історичних періодів дозволило виявити тенденцію до його гомогенізації: переходу від поліетнічного до фактично моноетнічного характеру мешканців містечка. На сучасному етапі основними жителями містечка є українці, інші етноси представлено незначною кількістю [1, с 18-19].

Така загальна картина містечкового життя є характерною не лише для Чечельника. Вона притаманна всім подільським містечкам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Косаківський В. А. Етнокультурна характеристика населення містечка Чечельника в історичному розвитку (XIX - початок ХХІ століття). Автореф. дис. на здобуття наук, ступеня к. і. н. / В. А. Косаківський. - Вінниця, 2013. - 20 с
2. Косаківський В. А. З історії етнологічного дослідження Поділля / В. А. Косаківський // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. - Вінниця, 2005. - Вип. 1.-С 6-12.
3. Косаківський В. А. Етнографічно-краєзнавчі дослідження Поділля на початку ХХІ століття: специфіка і перспективи / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. - Вінниця, 2014. - Вип. 22. - С. 169-173. (Історія).
4. Косаківський В. А. Історіографічний аспект дослідження містечка Чечельник на Південно-Східному Поділлі / В. А. Косаківський // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Третьої наук.-краєзн. конф. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембцького та ін. - Меджибіж; Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2010. - Ч. 1. - С 367-374.
5. Косаківський В. А. До історії заселення басейну річки Савранки (з найдавніших часів до сьогодення) / В. А. Косаківський // Подільська старовина. - Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008. - С. 88-108.
6. Вовк С. Т. Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів: монографія / С. Т. Вовк, В. А. Косаківський, С. В. Таранець. - Вінниця: Віноблдрукарня, 2000. - 214 с
7. Косаківський В. А. Топоніміка селища Чечельник на Південно-Східному Поділлі / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. пр. - Вінниця, 2008. - Вип. 13. - С. 184-190. (Історія).
8. Косаківський В. А. Етнічний та кількісний склад населення Чечельника у ХVІ - на початку ХХІ ст. / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. - Вінниця, 2006. - Вип. 10. - С 212-216. (Історія).
9. Косаківський В. А. Особливості релігійного життя містечка Чечельник на Південно-Східному Поділлі в ХІХ - на початку ХХІ ст. / В. А. Косаківський // Релігійне життя Поділля минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінниц.

- кафедрал. Спасо-Преображенського собору: матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., 18 верес. 2008 р. - Вінниця, 2008. -С. 156-160.
10. Косаківський В. А. Традиційні господарські заняття українців Південно-Східного Поділля (за матеріалами містечка Чечельник) / В. А. Косаківський // Матеріали до української етнології. - К., 2009. - Вип. 8 (11). - С 125-133.
 11. Косаківський В. А. Рибальство та бджільництво - допоміжні види господарських занять українців Південно-Східного Поділля (на матеріалах містечка Чечельник) / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. - Вінниця, 2009. - Вип. 15. - С 188-192. (Історія).
 12. Косаківський В. А. Ткацтво та килимарство у містечку Чечельнику на Південно-Східному Поділлі у ХІХ-ХХ ст. / В. А. Косаківський // Подільське традиційне ткацтво: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 верес-1 жовт. 2008 р. -Вінниця, 2009. - С 76-85.
 13. Косаківський В. А. Килими моєї бабусі / В. А. Косаківський // Український килим: генеза, іконографія, стилістика: тези і резюме доп. міжнар. наук.-практ. конф. - К., 1998. - С. 36.
 14. Косаківський В. А. Килимарниця з родини Косаківських / В. А. Косаківський // Матеріали ХІ Поділ, іст.-краєзн. конф. / ред. кол.: Завальнюк О. М. (відп. ред.), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін. - Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2004. - С. 562-564.
 15. Косаківський В. А. Орнаментовані ярма з Поділля / В. А. Косаківський, Є. М. Косаківська // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. - Вінниця, 2005. - Вип. 1. - С 66-67.
 16. Косаківський В. А. Малювання на склі на Східному Поділлі / В. А. Косаківський // П'яті Гончарівські читання. Феноменологія українського народного мистецтва: форма і зміст: тези доп. і повідомлень. - К., 1998. - С. 10-12.
 17. Косаківський В. А. Писанки Поділля / В. А. Косаківський // Подільська старовина: наук. зб.: до 85-річчя з часу заснування музею / відп. ред. Т. Р. Соломонова ; Вінниц. обл. краєзн. музей. - Вінниця: Консоль, 2003. - С. 166-173.
 18. Косаківський В. А. Традиційна їжа та харчування українців Південно-Східного Поділля ХХ - на початку ХХІ ст. (на матеріалах містечка Чечельник) / В. А. Косаківський // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. - Меджибіж - Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2011. -Ч. 1. -С. 497-514.
 19. Творун С. О. Українські обрядові хліби: на матеріалах Поділля: монографія / С. О. Творун. - Вінниця: Книга-Вега, 2006. -96 с: іл.
 20. Еврейская кухня / сост. Г. Розенбаум. - Донецк: ПКФ «БАО», 2001. - 64 с
 21. Записано автором 23 грудня 2012 р. від Гаврилюк Олени Андріївни, 1960 р. н., жительки м. Вінниця.
 22. Лукин В. 100 еврейских местечек Украины: ист. путеводитель.- Вип. 2.: Подолия / В. Лукин, А. Соколова, Б. Хаимович. -СПб.: Изд. А. Гершт, 2000. - 704 с.
 23. Косаківський В. А. Народна архітектура містечка Чечельник на Південно-Східному Поділлі / В. А. Косаківський // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: наук. зб. -Кам'янець-Поділ.: Абетка - НОВА, 2002. - С. 333-341.
 24. Косаківський В. А. Забудова та житло населення містечка Чечельник на Вінниччині / В. А. Косаківський // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» - 1 '2013). - Хмельницький: ІРД, 2013. - Ч. 2. - С. 148-160.
 25. Косаківський В. А. Народний одяг жителів містечка Чечельник на Східному Поділлі / В. А. Косаківський // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: наук. зб. -Кам'янець-Поділ.: Абетка - НОВА, 2002. - С. 133-141.
 26. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: материалы и исслед. / П. П. Чубинский. - СПб., 1872. -Т. 7. — Ч. 1.-338 с.
 27. Косаківський В. А. Весілля в Чечельнику (30-80-ті роки ХХ ст.) / В. А. Косаківський // Етнографія Поділля: тези доп. наук. конф. - Вінниця, 1992. - Ч. 1. - С 33-42
 28. Косаківський В. А. Легенди та перекази на Південно-Східному Поділлі / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. пр. - Вінниця, 2003. - Вип. 6. - С. 178-182. (Історія).